

PAPER DETAILS

TITLE: SE 4141 Rulo: Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Kufi Bir Kur'an Elyazması

AUTHORS: Esra GÖZELER

PAGES: 1-32

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2132554>



ŞE 4141 Rulo: Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Kūfî Bir Kur'an Elyazması*

ESRA GÖZELER

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye

Ankara University Faculty of Divinity, Turkey

egozeler@divinity.ankara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5439-9887>

Öz

Bu makale Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) Şam Evrakları Koleksiyonunda ŞE 4141 Rulo envanter numarasıyla kayıtlı Kur'an elyazmasının neşri ve incelemesidir. *Kūfî* hatlı bu parşömen Kur'an elyazması yaygın olanlardan farklı olarak rulo formdadır. Rulo 82 cm uzunluğunda, 14 cm genişliğinde tek parçadır. Parşömen rulunun her iki yüzünde de Kur'an metni yazılıdır. Elyazmanın her bir yüzünde 92 satır bulunmaktadır. Parşömenin başında ve sonunda dikişler olması devam eden bir metnin ara parçası olduğunu göstermektedir. Elyazmanın 1a yüzü 7/el-A'râf: 104-137. ayetleri; 1b yüzü 7/el-A'râf:180-206. ayetleri içermektedir. Metnin ana mürekkep rengi kahverengidir. Makale bu elyazmasını muhteva, kodikoloji, imla, ayet sonu işaretleri ve süsleme özellikleri çerçevesinde analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Elyazmaları, TİEM, Şam Evrakı, ŞE 4141 Rulo, *Kūfî*.

ŞE 4141 Rulo (Rotulus): A Kufic Qur'anic Manuscript at the Museum of Turkish and Islamic Arts

Abstract

Among the treasures of the Istanbul Museum of Turkish and Islamic Arts (TİEM) is a rotulus Qur'an manuscript, kept under the call number ŞE 4141 Rulo. It is one of the Qur'anic manuscripts held at the Damascus Documents. The parchment manuscript, measuring 82 cm (height) x 14 cm (width), is a Kufic one and in a rotulus form. It contains 92 lines of Qur'anic verses on each side. The rotulus piece has stitches above and below. This means that it is a connecting piece of a continuing text. 1a side contains Q.7:104-137 and 1b side includes Q.7:180-206. The main ink is brownish. This article presents an edition of this manuscript and an analysis of content, codicology, orthography, verse separators, and decoration.

Keywords: Qur'anic Manuscripts, TİEM, Damascus Documents, ŞE 4141 Rulo (Rotulus), Kufic.

Giriş¹

Kur'an elyazmalarının neşrini konu edinen ilk araştırma 241 yıl önce yapıldı. Alman şarkiyatçı Jakob Georg Christian Adler'in (1756-1834) Latince kaleme aldığı bu eser² Batıda Arapça paleografinin temeli olarak kabul edilmektedir.³ Adler'in akademik çalışmaları özellikle 1780 ve 1782 yılları arasında Arapça üzerine odaklanmıştır. Bu dönemde Adler, Kopenhag'dan bir davet almış ve kısa bir süre önce buranın Kraliyet Kütüphanesine Abbâsî zamanından kadim Kur'an elyazmalarının katılmış olması onun ilgisini çekmiştir.⁴ Böylece Adler 1780 yılında Kopenhag Kraliyet Kütüphanesinde bugün Cod. Arab. 36-42 şeklinde kayıtlı *Kûfî* Kur'an elyazmalarını Abraham Hinckelmann'ın (1652-1695) bastığı Kur'an metni (Hamburg, 1694) ile karşılaştırarak neşretmiştir.⁵ Bu özelliğiyle bu çalışma, Kur'an elyazmalarını incelemede bir yöntem geliştirmiştir. İlk olması sebebiyle aşağıda bu neşirden bir örneğe yer verilmiştir:⁶

MS.	Hinkelmann.	MS.	Hinkelmann.
Surat LIX.		9. رظاهرا رظهررا	
17. العالين العالين		10. 12. et 13. يا ايها	
18. عاقبتهم عاقبتهم		19. البوميات البوميات	
19. خالدون خالدون		20. مهاجرات مهاجرات	
20. يا ايها يا ايها		21. بايناهن بايناهن	
21. الفاسيون الفاسيون		22. راسلوا راسلوا	
22. اصحاب اصحاب			
23. الفايرون الفايرون			
24. خاشعا خاشعا			

Adler'den sonra İtalyan şarkiyatçı Michele Amari (1806-1889) ismiyle karşılaşıyoruz. Amari, Paris Kraliyet Kütüphanesi için katalog hazırladığı

* Bu makalede Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) tarafından verilen elyazma görsellerinden faydalandım. Nazik destekleri için TİEM Müdürlüğüne ve yetkililerine teşekkür ediyorum. Kur'an elyazmaları, Kur'an ve Mushaf tarihi araştırmaları alanında bizlere sundukları değerli destekler için Tayyar Altıkulaç Hocamıza şükranlarımı sunuyorum. Makale yazım sürecinin çeşitli aşamalarında kıymetli tashihi, katkı ve değerlendirmelerde bulunan Michael Marx, Recep Gürkan Göktaş, Tuba Kardeşahin, Ayşenur Elif Ünal ve Abdulvahap Kösesoy'a teşekkür ediyorum.

¹ Bu bölümdeki Kur'an elyazmalarının neşrine dair araştırmaların (1999 yılına kadar) kronolojik takibi için Alba Fedeli'nin çalışmasına müracaat ettim. Bkz. Alba Fedeli, "Early Qur'anic Manuscripts, Their Text, and the Alphonse Mingana Papers Held in the Department of Special Collections of the University of Birmingham," (doktora tezi), 3-17. Bir değerlendirme için ayrıca bkz. Michael Marx, "Introduction," 6.

² Jakob Georg Christian Adler, *Descriptio codicum quorundam cuficorum partes Corani exhibentium in bibliotheca regia Hafniensi et ex iisdem de scriptura cufica Arabum observationes novae*.

³ Ronny Vollandt, "Jakob Georg Christian Adler (1756-1834) and His Books," 285.

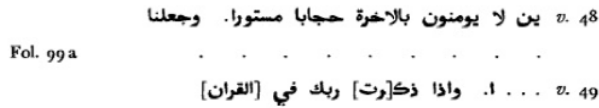
⁴ Vollandt, "Jakob Georg Christian Adler," 284-285.

⁵ Vollandt, "Jakob Georg Christian Adler," 285.

⁶ Adler, *Descriptio codicum quorundam cuficorum partes Corani*, 25.

dönemde bazı Kur'an elyazmalarını ve Kur'an metninin tarihini incelemiştir. Fransız Akademisine sunduğu bu incelemesinde örneğin kıraatlerin, *Kūfî* karakterli Kur'an elyazmalarında belirtilmediğini tespit etmiştir.⁷ *Hicāzî* tanımlamasının İbnu'n-Nedīm'in (ö.385/995 [?]) "Mekke ve Medine elyazısındaki eliflerde, elin sağa doğru bir hareketi, uzun keşîdeler ve hafif eğik bir form vardır" açıklamasına dayanılarak Amari tarafından geliştirilmiş olduğu belirtilmiştir.⁸

Batıda Kur'an tarihi araştırmalarının kurucu ismi kabul edilen Theodor Nöldeke'nin (1836-1930) Berlin ve Gotha'da bulunan elyazmalarını kullandığı bilinmektedir. Yirminci yüzyılın hemen başında Kahire Hıdıviyye Kütüphanesi⁹ müdürü Bernhard Moritz (1859-1939) Kur'an elyazmalarının tıpkı basımlarını da içeren Arapça paleografi üzerine bir çalışma yayınlamıştır.¹⁰ Moritz'in çalışmasından sonra Alphonse Mingana (1878-1937) ve Sami Dilleri uzmanı Agnes Smith Lewis (1843-1926) *palimpsest* özellikli *Kūfî* Kur'an elyazma sayfalarını birlikte neşretmişlerdir. Mingana ve Lewis bu elyazmalarının Hz. Osman öncesi olduğunu düşünmektedir. Buna dair analizleri imla, kıraat ve paleografiyi içermektedir. Çalışmada elyazmaların görselleri de bulunmaktadır. Neşir yönteminine dair aşağıda yer alan örnek okunamayan yerlerin boş bırakıldığını veya köşeli parantez içine alındığını göstermektedir:¹¹



Kur'an elyazmaları araştırmaları alanında Gotthelf Bergsträßer'in (1886-1933) projesi bir dönüm noktasıdır.¹² O, ulaşılabilen kadim Kur'an elyazmalarının sunduğu verilere dayanarak Kur'an metninin tarihini incelemeyi amaçlamıştır. Bergsträßer'in projesi öğrencisi Otto Pretzl (1893-1941) tarafından devam ettirilmiştir. Bu araştırmalar *Geschichte des Qorāns*'ın Kur'an metninin tarihini inceleyen üçüncü cildinde takip edilebilir.

⁷ Fedeli, "Early Qur'ānic Manuscripts," 9.

⁸ Michael Marx, "British Kütüphanesi'nde Bulunan Or. 2165 No'lu Elyazması Hakkında Tetkikler," 280.

⁹ Bugünkü ismiyle Dāru'l-Kutubi'l-Miṣriyye.

¹⁰ Bernhard Moritz, *Arabic Palaeography: A Collection of Arabic Texts from the First Century of the Hidjra till the Year 1000*.

¹¹ Alphonse Mingana ve Agnes Smith Lewis, *Leaves from Three Ancient Qurāns Possibly Pre- 'Othmānic with a List of Their Variants*, 58. Ayrıca bkz. Alba Fedeli, "Mingana and the Manuscript of Mrs. Agnes Smith Lewis, One Century Later"; Sümeyye Güven, "Qur'anic Studies in the British Orientalist Tradition: The Case of Alphonse Mingana," (yüksek lisans tezi).

¹² Gotthelf Bergsträßer, *Plan eines Apparatus Criticus zum Koran*.

Kadim Kur'an elyazmalarının özelliklerine dair ilk çalışmalardan bir diğeri Arthur Jeffery (1892-1959) ve Isaac Mendelsohn'ın (1898-1965) Semerkand Mushafını inceledikleri araştırmadır. Makalede Mushaf muhteva, hat (*Kūfī*), ayet sonu işaretleri ve imla özellikleri çerçevesinde detaylı ele alınmıştır. İmlâ özellikleri Kahire Mushafı ve ed-Dānī'nin (ö.444/1053) *el-Muḳni*' eseriyle karşılaştırılarak açıklanmıştır. Aşağıda bu tahlilden dört örnek sunulmuştur:

1. Hattın kendine özgü özellikleri vardır. Bazen [elyazmasının] *Kāf* harfi *Ṭā*' harfinden zor ayırt edilmektedir. *ʿAyn* hem ortada hem de sonda [yazıldığında] baş kısmı açık olabilmektedir. Bazen de başta veya sonda [yazıldığında] şaşırtıcı bir şekilde ۞ formundadır. *Hemzenin* kürsüleri oldukça belirsizdir. *Yā*' sonda [yazıldığında] genellikle beklediğimiz gibi sola dönüktür (على) veya Urduca yazımda yaygın olduğu şekilde sağa dönüktür (على).¹³
2. II, 102 [2/el-Bakara:102]. Kūfī sisteme [ayet sonlarının belirlenmesinde Kufe kurrasının yaklaşımına] göre ayet sonu olan *ya'lemüne* değil *ḥalākin* işaretlidir. Kahire Mushafı'nda ج durak işareti vardır; Secāvendī sistemine [Secāvendī'nin belirlediği Kur'an'daki vakıf yerlerine] göre ise قف durak işareti bulunur.¹⁴
3. II, 25 [2/el-Bakara:25]. [Elyazmada] *Muḳni*'in aksine جنات kelimesi جنات şeklinde *elif* ile yazılır. *Muḳni*' bu kelimenin sadece XLII/22. ayette *elifli* olduğunu kaydeder.¹⁵
4. XVII, 110 [17/el-İsrā':110]. [Elyazmada] بصلاتك kelimesi *elifsiz* بصلاتك şeklinde yazılır. Kıraat farklılıkları (bkz. ez-Zemaḥşerī'nin ayeti tefsiri ve es-Suyūṭī, *Durr* IV, 208) olması sebebiyle belki de bu orijinal yazımdır. Kahire Mushafı zamir eklenmesi durumunda الصلوة kelimesinin yazımında değişkenlik göstermektedir.¹⁶

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle kadim Kur'an elyazmalarına ilgi artınca yayınların sayısı da giderek yükselmiştir. Giorgio Levi della Vida (1886-1967) Vatikan Kütüphanesindeki *Kūfī* ve parşömen Kur'an elyazmalarını neşretmiştir.¹⁷ Adolf Grohmann (1887-1977) papirüs elyazma Kur'an sayfalarını tahkik ederek yayımlamıştır.¹⁸ Gerd Puin (d.1940) Şan'ā'da keşfedilen Kur'an elyazmalarına dair ilk bilgileri içeren kataloğu

¹³ Arthur Jeffery ve Isaac Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Codex," 178-179.

¹⁴ Jeffery ve Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Codex," 179.

¹⁵ Jeffery ve Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Codex," 183.

¹⁶ Jeffery ve Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Codex," 191.

¹⁷ Giorgio Levi della Vida, *Frammenti Coranici in Carattere Cufico nella Biblioteca Vaticana*.

¹⁸ Adolf Grohmann, "The Problem of Dating Early Qur'āns."

hazırlamıştır.¹⁹ Sergio Noja Nosedá (1934-2008) ve François Déroche (d.1952), *Amari* projesi bünyesinde Paris ve Londra Mushaflarını incelemişlerdir.²⁰ Efim A. Rezvan (d.1957) St. Petersburg Mushafını hat, imla, kıraat gibi metin özellikleri bakımından tetkik etmiştir.²¹ Tayyar Altıkulaç (d.1938) Topkapı Sarayı, TİEM, el-Meşhedu'l-Hüseynî (Kahire), Şan'â', Methâfu'l-Fenni'l-İslâmî (Kahire), Paris, Tübingen, Âsitân-ı Kudsi Raḍavî (Meşhed), Londra ve Berlin Mushaflarını neşretmiştir. Altıkulaç'ın takip ettiği yöntemde elyazma mushaf metinlerinin imlası esas alınarak tahkik edilmekte ve okunamaz durumdaki harfler ve kelimeler için işaretler kullanılmaktadır. Bu yöntem Fehd Mushafı ve neşredilmiş diğer elyazma mushaflarla karşılaştırmayı da içermektedir. İmla için ed-Dānî'nin *el-Muḫni'* ve Ebū Dāwūd Suleymān b. Necāh'ın (ö.496/1103) *Muḥtaşaru't-Tebyîn* eserlerine başvurulmuştur.²² *Corpus Coranicum* projesinde Michael Marx ve araştırmacı ekip geliştirdikleri renklendirme yöntemiyle kadim Kur'an elyazmalarını neşretmektedirler.²³ Asma Hilali ise bir kitap çalışmasında *palimpsest* özellikli Şan'â' Kur'an elyazmasının açıklamalı neşrini yapmıştır.²⁴ Son olarak, Éléonore Cellard bir dönem 'Amr b. el-Âş Camii Kütüphanesinde (Fustât) muhafaza edilen Kur'an elyazmalarının neşrini ve analizini *Corpus Coranicum* projesinin yöntemini uygulayarak gerçekleştirmiştir.²⁵



Resim 1: TİEM, ŞE 4141 Rulo (Ortada) © TİEM Tanıtım Broşürü

¹⁹ Puin'in Şan'â' elyazmaları hakkında çalışmaları için bkz. Gerd Puin, "Methods of Research on Qur'anic Manuscripts: A Few Ideas"; "Observations on Early Qur'an Manuscripts in Şan'â'."

²⁰ François Déroche ve Sergio Noja Nosedá, *Le manuscrit arabe 328 (a) de la Bibliothèque Nationale de France; Le manuscrit arabe Or. 2165 de la British Library*.

²¹ Efim A. Rezvan, *Koran 'Usmana: Sankt-Peterburg, Katta-Langar, Bukhara, Tashkent*.

²² Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadime: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*, 356-358.

²³ "Manuscripts-Overview," *Corpus Coranicum* Project, <https://corpuscoranicum.de/en/manuscripts> (29.04.2022).

²⁴ Asma Hilali, *The Sanaa Palimpsest: The Transmission of the Qur'an in the First Centuries AH*.

²⁵ Éléonore Cellard, *Codex Amrensis 1*.

Bu makalenin konusu rulo formundaki bir Kur'an elyazmasının neşri ve tahlilidir. Bu elyazması İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) Şam Evrakları Koleksiyonunda muhafaza edilmektedir. Elyazmasının envanter numarası "ŞE 4141 Rulo" şeklinde kayıtlıdır ve Müzenin Şam Evrakları bölümünde sergilenen rulo formundaki üç Kur'an elyazmasının arasında yer almaktadır (Bkz. Resim 1). Bu çalışma bu elyazmasının muhtevasını, hat, imla/*resm*, ayet sonu işaret özelliklerini ve fiziksel yapısını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bir Kur'an elyazmasının çalışılması, Kur'an tarihinin araştırma konularındandır. Zira Kur'an-ı Kerim farklı coğrafya ve farklı zamanlarda sadece ezber yoluyla ve metnin tilavetiyle değil, elyazmalarıyla da yazıya geçirilmiş bir formda nazil olduğu günden bugüne kadar ulaşmıştır.²⁶ Bugün birçok kütüphane ve müze koleksiyonlarında mevcut Kur'an elyazmalarının her biri, muhteva ve biçim (imla, noktalama, harekeleme, hat, mürekkep, sure başları, ayet fasılaları, ayet numaraları, kıraat farklılıkları gibi) özellikleri bakımından mushaf yazımı ve Kur'an tarihi alanlarında birer kaynaktır.²⁷

1. Şam Evrakı: Tarihçe ve Muhteva

TİEM, "İstanbul'da Türk ve İslâm sanatı eserlerini topluca barındıran ilk Türk müzesi" olarak tanımlanmaktadır.²⁸ Bu müzenin tarihi Evkaf-ı İslamiye Müzesi ile başlamaktadır. Evkaf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi tarafından kurulan müze, ilk kez 1914 yılında ziyarete açılmıştır. Müzenin tesisinde kıymetli eşyaların bir araya getirilmesi ve bir müze çatısı altında korunması amaçlanmıştır. Bugün müzenin girişinde yer alan metinde, buranın "Evkaf Nezareti bünyesinde kurulan ilk, Osmanlı İmparatorluğu döneminde açılan son müze" olduğu kaydedilmiştir. Kurulduğu dönemde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı olan müze, Evkaf Nezareti'nin 1924 yılında kaldırılmasıyla Maarif Vekaleti'ne bağlanmış ve 1926 yılı itibariyle Türk ve İslam Eserleri Müzesi adını almıştır. Başlangıçta Türk ve İslâm Eserleri Müzesi adıyla Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'nün bir şubesi halinde çalışmalarına devam etmiş, 1964 yılı itibariyle müstakil bir müze olmuştur. Müze 1983 yılına kadar Süleymaniye Külliyesindeki imaret binasında hizmet vermiş, 1983 yılı itibariyle İbrahim Paşa Sarayına (Sultanahmet) taşınmıştır. Emevi, Abbasi, Büyük Selçuklu, Eyyubi, Artuklu, Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Memlük, İlhanlı, Timurlu, Safevi, Kaçar

²⁶ Tayyar Altıkulaç, *Hız. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (San'â Nüshası)*, 153.

²⁷ Esra Gözeler, "Vatikan Kütüphanesi'ndeki Kur'an Elyazmaları Üzerine Biçim ve İçerik Açısından Bir Araştırma," 1447.

²⁸ Nazan Ölçer, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi," *DİA*, 41:543.

Hanedanı ve Osmanlı dönemlerine ait eserler müzede yer almaktadır. Müzenin koleksiyonları elyazmaları, ahşap, taş, halı, seramik, çini, cam ve maden sanatı alanlarını kapsamaktadır.²⁹

TİEM, Şam Evrakı kadim Kur'an elyazmalarını içeren dünyadaki en büyük koleksiyonlardan biridir. Bu koleksiyon Şam Emeviyye Camii'nden İstanbul'a getirilmiş olduğu için Şam Evrakı olarak isimlendirilmiştir. Şam Emeviyye Camii avlusunda birincil işlevi camiye ait vakıf gelirlerinin muhafaza edilmesi (*beytu'l-māl*) olan yapının adı *Ḳubbetu'l-Ḥazne*'dir.³⁰ *Ḳubbe* sonrasında bir arşiv ve kütüphane mahiyeti kazanmış ve elyazmalarının toplandığı bir yer haline gelmiştir. Bu yapısal dönüşümün tarihi tam olarak bilinmemektedir.³¹ Bu özelliğiyle *Ḳubbetu'l-Ḥazne*'nin "tek yönlü bir depo olmadığı, bütün Şam elyazma kültürünün mütemmim parçası" olduğu belirtilmiştir.³² Bu mekanın muhtevası hakkında Déroche'un kaydettiği bilgiler şöyledir:

İslam Medeniyetindeki birçok camide olduğu gibi, Şam Ulu Camide de (Emevi Camii) eski elyazmalarını ve diğer dokümanları herhangi bir zarara karşı güvende tutmak için bir mekan bulunurdu. Bu sandık odası, *beytū'l-mal*, devlet hazinesi anlamına gelen küçük bir yapıda bulunmaktadır. Bu yapıya dair en erken kaynakça 1874 veya 1875 tarihli'dir. Fransız mimar, Jules Bourgoin Şam'ı ziyaret ettiğinde, caminin ve çevresinin planlarını çizmiş ve *Beytū'l-mal*'in yanına "Bibliothèque" (Kütüphane) yazmıştır. Burada neredeyse iki yüz bin kadar Kur'an elyazması folyo ve fragman muhafaza edilmiştir.³³

Bu durum Kur'an elyazmalarının muhafazası konusunda Müslümanların özel bir hassasiyete sahip olduklarını göstermektedir. Déroche bu geleneğin benzer endişelerle Fustât (Mısır), Kayrevân (Tunus) ve Şan'â' (Yemen) Ulu Camilerinde de uygulanmış olduğu belirtmektedir.³⁴ *Ḳubbetu'l-Ḥazne* öncelikli olarak kadim Kur'an elyazmalarının koruma altına alındığı bir mekan olmasının yanı sıra "hac sertifikaları, muskalar, edebi metinler,

²⁹ Adnan Tüzen, "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi," 49; Mustafa Göleç, "Evkaf-ı İslamiye'den Türk ve İslam Eserleri Müzesine: Osmanlı-Türk Müzeciliğinin Siyasal Anlamı," 19; Nazan Ölçer, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi," *DİA*, 41:543; Edhem Eldem, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin Evrimi," 135, 137. Ayrıca bkz. Seracettin Şahin, *Islamic Art: The Museum of Turkish and Islamic Arts*.

³⁰ Tâlib Yâzîcî, "Emeviyye Camii," *DİA*, 11:108.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *The Damascus Fragments: Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*.

³² Konrad Hirschler, "Books within Books: The Link between Damascene Reuse Fragments and the Qubbat al-Khazna," 469.

³³ François Déroche, "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar," 61.

³⁴ Déroche, "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar," 61.

mektuplardan oluşan yazışmalar, evlilik anlaşmaları ve satış belgeleri” gibi dokümanları da içermektedir.³⁵ Arianna D'Ottone Rambach, *Qubbetu'l-Hazne*'nin bu kendine özgü yapısıyla ilgili şunları kaydetmiştir:

Hem belgeleri hem de kitapları müstakil bir yerde bulundurma geleneği, eski Yahudi geleneğinin bir özelliği idi. Kahire-Geniza bunun iyi bilinen bir örneğiydi. Bu gelenek, Orta Doğu'da Hristiyan ve Müslüman topluluklar tarafından sürdürülmüştür. Dolayısıyla bu Qubbe -bir caminin duvarları içindeki konumu dikkate alındığında- 'İslami' bir kasa dairedir. Çok çeşitli dinleri, kültürleri, dilleri ve alfabeleri temsil eden çok sayıda çok dilli elyazması kanıtları muhafaza etmektedir.³⁶

Qubbetu'l-Hazne elyazmalarını muhafaza etmesi bakımından Kahire-Geniza'ya benzetmekle birlikte yapılarının birbirinden farklı olduğu belirtilmelidir. Qubbe, Şam Emeviyye Camii avlusunda görünen bir yerde bulunur. Kahire-Geniza ise Ben Ezra Sinagogunun (Fusṭāt) kadın bölümünde, duvar içinde bir depodur.³⁷

Şam Emevi Camii tarih boyunca beş kez deprem ve dokuz kez de yangın afetlerinden dolayı yıkılmış ve tahrip olmuştur.³⁸ Camii 1893 yılında çıkan büyük yangın sebebiyle Sultan II. Abdulhamid döneminde 10 yıl kadar süren bir tamir geçirmiştir.³⁹ Bu koleksiyonun “akademik keşfi” de bu döneme denk gelmektedir. Bu konuda yapılmış bir araştırmaya dayanarak keşif süreci şöyle özetlenebilir: Qubbe'nin “ilk sistematik ilmî analizi” 1900-1901'de Alman araştırmacı Bruno Violet (1871-1945) tarafından gerçekleştirilmiştir. Violet, teolog Adolf von Harnack'ın (1851-1930) öğrencilerinden biridir. Üniversitede teoloji eğitimi görmüş; Süryanice gelenek üzerine hazırladığı teziyle doktorasını almıştır. Violet'in dil konusunda özel bir yeteneği olduğu belirtilmiştir. Harnack'ın Berlin'deki meslektaşlarından biri olan Hermann Freiherr von Soden (1852-1914), o dönemde Yeni Ahit'in tahkiki neşrini hazırlamaktaydı. Henüz keşfedilmemiş elyazmalarını bulma ümidiyle 1898'de Orta Doğu'ya seyahatte bulunmuş ve Şam'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyareti esnasında yerel halktan içinde kadim elyazmalarının bulunduğu için Qubbe dikkatini çekmiştir.

³⁵ Déroche, “Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar,” 61.

³⁶ Arianna D'Ottone Rambach, “An Unpublished Qur'anic Fragment from the Qubbat al-Khazna in the Syrian National Museum,” https://quranmss.com/2020/07/27/quran_fragment_qubbat_alkhaznah/#_ftn3 (05.11.2022).

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Magdalen M. Connolly ve Nick Posegay, “A Survey of Personal-Use Qur'an Manuscripts Based on Fragments from the Cairo Genizah.”

³⁸ Doris Behrens-Abouseif, “The Fire of 884/1479 at the Umayyad Mosque in Damascus and an Account of Its Restoration,” 279. Caminin tarihine ilişkin bkz. F.B. Flood, “Umayyad Survivals and Mamluk Revivals: Qalawunid Architecture and the Great Mosque of Damascus.”

³⁹ Hilal Kazan, “1893 Yangını Sonrası Şam Emevi Camii Restorasyonu,” 334, 341.

Ğubbe'nin daha önceki yıllarda açılmış olduğunu da öğrenmiştir. Bunun üzerine Soden, Ğubbe'nin ilmî araştırma için yeniden açılmasına yönelik bütün diplomatik girişimleri başlatmıştır. Halk arasında Ğubbe'nin açılmasının şehre zarar vereceğine dair bir inanç söz konusu olduğu için başta bir dirençle karşılaşmıştır. Ancak 1900 yılı Mayıs ayı başlarında Soden, Sultan II. Abdulhamid'in Ğubbe'nin ilmî araştırma için açılmasıyla ilgili iradesini bildirmiş olduğuna dair resmî olarak bilgilendirilmiştir. Bu durumda Harnack, Soden'e öğrencisi Violet'i tavsiye etmiştir. Violet günlüğünde bu çalışmanın detaylarını kaydetmiştir. Violet'in Şam'a varışından iki hafta sonra 16 Haziran 1900 günü Ğubbe bir törenle resmî olarak açılmıştır. Önce Osmanlı idaresinin temsilcileri mekana girmiş ve içindekileri incelemişlerdir. Akabinde Violet çalışmalarına başlamış ve Şam'da yaklaşık bir yıl kalmıştır.⁴⁰ Bu hazinenin keşfedilmesiyle İngiliz şarkiyatçı Edward Palmer (1840-1882), Fransız şarkiyatçı ve diplomat Charles Schefer (1820-1898) ve Prusyalı şarkiyatçı ve diplomat Johann Gottfried Wetzstein (1815-1905) buradaki bazı elyazma fragmanları Avrupa'ya götürmüşlerdir.⁴¹ Osmanlı idaresi bu elyazmaları koruma amacıyla 1911 yılında İstanbul'a nakletmiştir. Bu koleksiyon ilk olarak Müze-i Hümayun'da muhafaza edilmiştir. 1914 yılında Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin kurulmasıyla, koleksiyon buraya devredilmiştir. Ğubbetu'l-Hazne'den çıkan elyazmalarının çoğu bugün TİEM'dedir. Bir kısmı da Şam'da Milli Müze ve Hat Müzesindedir. Bununla birlikte bazı elyazmalarının nerede olduğu hâlâ bilinmemektedir.⁴²

Tespit edebildiğim kadarıyla TİEM'deki koleksiyonun zenginliği en erken ve ilk kez Otto Pretzl tarafından şu cümlelerle ifade edilmiştir: "Kadim Kur'an elyazmalarının çok azı kataloglanmıştır. Bu özellikteki elyazmaların en zengin koleksiyonunu İstanbul'da buldum. Bunların birçoğu Topkapı Sarayında yer almasına rağmen (...) Evkaf Müzesinde de kadim Kur'an elyazmaları bulunmaktadır..."⁴³ Déroche'un, İslam sanat tarihçisi Almut von Gladiss (1943-2013) ile birlikte 1999 yılında neşrettikleri çalışma sınırlı sayıda da olsa TİEM'in elyazma Kur'an koleksiyonu ile ilgili ilk

⁴⁰ Cordula Bandt ve Arnd Rattmann, "Bruno Violet and the Exploration of the Qubbat al-Khazna Around 1900," 105, 106, 107, 110, 122.

⁴¹ Déroche, "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar," 62.

⁴² Rambach, "An Unpublished Qur'anic Fragment from the Qubbat al-Khazna."

⁴³ Theodor Nöldeke, Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträßer ve Otto Pretzl, *The History of the Qur'ān*, 586.

değerlendirmedir.⁴⁴ Şam Evrakı üzerine ise tespit edilebilen ilk araştırma İslam sanat tarihçisi Janine Sourdél-Thomine (1925-2021) ve Ortaçağ İslam tarihçisi Dominique Sourdél (1921-2014) tarafından 1964 yılında yayımlanmıştır.⁴⁵ Fransız araştırmacı Solange Ory (1927-2018) tarafından kaleme alınan bir diğer çalışma Şam Evrakı koleksiyonundaki rulo formunda Kur'an elyazmalarını incelemiştir.⁴⁶ Déroche, 1980'li yıllar itibarıyla Şam Evrakını incelemiş, Emeviler dönemi Kur'an elyazmaları üzerine kaleme aldığı kitabında bu koleksiyondan bazı elyazmaları üzerine kapsamlı açıklamalar yapmıştır.⁴⁷ Bu müzede yer alan elyazma mushaflardan biri (no.457), ilk kez Altıkulaç tarafından neşredilmiştir.⁴⁸

2. ŞE 4141 Rulo: Elyazmanın Neşri ve Tahlili

Genel anlamda kitaplar, rulo ve kodeks olmak üzere iki şekilde yazılmaktaydı. Kitabın en eski formu ise rulodur (الدرج/اللفافة). Ruloların da iki türü vardır: Yatay şekilde açılan *volumen*; dikey şekilde açılan *rotulus* olarak adlandırılır.⁴⁹ Metin genellikle rulonun sadece iç yüzüne (*anopistograph*) yazılır; ancak her iki yüzünün (*opistograph*) de kullanıldığı olmuştur.⁵⁰ Tespit edilebildiği kadarıyla *volumen* türünün İslam dünyasında bilinmediği, karşılaşılan rulo türünün *rotulus* olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Latince *rotulus* (rulo) terimi, kodikologlar ve kitap tarihçileri tarafından, genellikle uzun ve dar şeritli, dikey olarak dikilmiş veya birbirine yapıştırılmış birkaç parşömen, deri veya kağıttan oluşan bir tomari tanımlamak için kullanılır.⁵² Déroche, İslam yazmaları içinde bu formun çoğunlukla elyazma Kur'an nüshaları için kullanılmış olduğu söylemektedir.⁵³

⁴⁴ François Déroche ve Almut von Gladiss, *Buchkunst zur Ehre Allâhs, Der Prachtkoran im Museum für Islamische Kunst*.

⁴⁵ Janine Sourdél-Thomine ve Dominique Sourdél, "Nouveaux documents sur l'histoire religieuse et sociale de Damas au Moyen Âge."

⁴⁶ Solange Ory, "Un nouveau type de muşhaf: inventaire des corans en rouleaux de provenance damasquine, conservés à Istanbul." Bu makalenin ilgili yerlerinin tercümesinde katkıları için Ayşenur Elif Ünal'a teşekkür ediyorum.

⁴⁷ François Déroche, "Collections de manuscrits anciens du Coran à Istanbul: Rapport préliminaire." Ayrıca bkz. François Déroche *Qurans of the Umayyads: A First Overview*, 57, 58, 59, 66, 67, 70, 76, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 132.

⁴⁸ Tayyar Altıkulaç, *Hizmeti Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Türk ve İslam Eserleri Nüshası*.

⁴⁹ Adam Gacek, *Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers*, 224; İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*, 128-129.

⁵⁰ Gacek, *Arabic Manuscripts*, 225.

⁵¹ Gacek, *Arabic Manuscripts*, 225.

⁵² Judith Olszowy-Schlanger, "Cheap Books in Medieval Egypt: Rotuli from the Cairo Geniza," 87.

⁵³ François Déroche, *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, 12.

Araştırmam sürecinde özel olarak TİEM'deki rulo Kur'an elyazmalarını konu edinen yayımlanmış sadece bir çalışma tespit edebildim.⁵⁴ Solange Ory tarafından kaleme alınan bu çalışma bu elyazmalarını "yeni bir mushaf türü" olarak tanımlamaktadır.⁵⁵ Ory, Régis Blachère'in (1900-1973) öğrencilerindendir ve Arap dili çalışmalarını Sorbonne'da yürütmüştür. Alba Fedeli, Ory'nin bu araştırma makalesine dayanarak TİEM'deki elyazma Kur'an ruloları için şunları kaydetmiştir:

... Ory, elyazmalarının Yahudi halkını dönüştürmeye teşvik, Allah'ın birliğinin ve her şeye kadir olduğunun ilanı, yeni mesajın doğruluğu ve bu mesajın [Hz.] İbrahim ve peygamberlerle olan bağlantısı, kıyamet gününün duyurulması, kafirlerin cezalandırılması ve salih müminlerin mükâfatı gibi apolojetik bir muhtevaya sahip olduğunu belirtmektedir. Böylece elyazma Kur'an rulolarının bu apolojetik tabiatı 7-12. yüzyıllar arasında Şam Emevi Camii çevresindeki Müslüman alimlerin ilgisini yansıtmaktadır.⁵⁶

Şam Evrakı koleksiyonunda büyük oranda parşömen ve kağıt üzerine yazılı Kur'an sayfaları bulunmaktadır. Parşömen üzerine *Kûfî* hatla yazılmış olanlar arasında en erken tarihli olan 8. yüzyıla aittir. *Hicâzî* hatla yazılmış Kur'an elyazmaları da "en erken tarihli" yazmalar olarak bilinir. Üzerindeki vakıf kaydı bulunanlar arasında ise en erken elyazmaları 9-10. yüzyıla aittir.⁵⁷ TİEM koleksiyonu içerisinde Hz. Osman'a (no.457)⁵⁸ ve Hz. Ali'ye (no.458)⁵⁹ nisbet edilen mushaflar da bulunmaktadır.

Şam Evrakı yakın dönemde dijital ortama aktarılmıştır. TİEM'de dijital olarak Şam Evrakı toplam 13910 klasörden oluşan iki bölümde yer almaktadır. Şam Evrakı 1'de 9804 klasör; Şam Evrakı 2'de 4106 klasör

⁵⁴ Arianna D'Ottone Rambach, TİEM'de bulunan bazı parşömen rulo Kur'an elyazmalarının değerlendirilmesini içeren "Early Qur'anic Scrolls and Their Links with the Christian Manuscript Tradition" başlıklı bir tebliğ sunmuştur ("La Syrie omeyyade, un contexte pour le Coran?," 2-4 Haziran 2021, Strasbourg). Tebliğ özetinde şu iki soruyu sormuştur: "(1) Rulo formunda yazılan mushafların yazımının diğer dinlerin metinlerinin yazımıyla bir bağının olması mümkün müdür? (2) Bu rulo metinler arasında makul bir kronolojik-coğrafi bir bağ kurmak mümkün müdür?" Bu tebliğ, bir taraftan 9. yüzyılın sonunda Şam'da yazılan ve Vatikan koleksiyonunda bulunan Yunanca-Arapça (*bilingual* ve *digraphic*) rulo metinlerinin diğer taraftan da Kubbetu'l-Ĥazne'de bulunan Yunanca rulo fragmanlarının bir detaylı incelemesini konu edinmiştir. https://www.academia.edu/49167098/EARLY_QURANIC_SCROLLS_AND_THEIR_LINKS_WITH_THE_CHRISTIAN_MANUSCRIPT_TRADITION (29.04.2022).

⁵⁵ Ory, "Un nouveau type de muṣḥaf," 87-149.

⁵⁶ Alba Fedeli, "The Qur'ānic Text from Manuscript to Digital Form: Metalinguistic Markup of Scribes and Editors," 220.

⁵⁷ Ali Serkander Demirkol ve Sevgi Kutluay, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu Hakkında," 140.

⁵⁸ Tayyar Altıkulaç, *Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Türk ve İslam Eserleri Nüshası*.

⁵⁹ Fatih Cankurt, *Hz. Ali Mushafı*.

bulunmaktadır. Bununla birlikte TİEM envanterine kayıtlı Kur'an elyazmalarının tam bir kataloğu bulunmamaktadır. Ory'nin araştırmasına göre TİEM'in Şam Evrakı koleksiyonunda 44 adet rulo (10 adet papirüs, 34 adet parşömen) Kur'an elyazması mevcuttur.⁶⁰ Makalesinde yer alan tasnif numaraları mevcut numaralandırma sisteminden farklıdır. Örneğin Ory'nin 1965/1966 tarihli çalışmasında ŞE 4141 Rulo "İstanbul n° 12" şeklinde yer almaktadır. Şu eserler TİEM'deki Kur'an-ı Kerim koleksiyonundan bazı örnekleri ve envanter bilgilerini sunmaktadır: *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu*,⁶¹ *Kur'an Sanatı: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Hazineleri*,⁶² *Islamic Art: The Museum of Turkish and Islamic Sciences*⁶³ ve *Mürekkebin İzi: Yazma Eserler Seçkisi*.⁶⁴

Kadim Kur'an elyazmalarının incelemesinde standart bir analiz yöntemi bulunmamaktadır. Bir Kur'an elyazmasının analizi ana başlıklarıyla (kodikoloji, paleografi, imla/*resm*, kıraat, günümüz Mushaflarıyla ve diğer kadim Kur'an elyazmalarıyla karşılaştırma, ayet sonu işaretleri, noktalama, harekeleme) ortaktır; ancak elyazmanın neşrinde bunlara işaret edilmesine dair farklı sistemler uygulamaktadır. Yukarıda sunduğum kısa literatür ilk araştırmaların imla/*resm*, kıraat ve muhteva çerçevesinde bir metod geliştirdiğini göstermektedir. Yakın dönemde yapılan araştırmalar da bu sistemlerin geliştirilmiş versiyonları kullanılmıştır. Örneğin Şan'â' 1 *palimpsest* özellikli Kur'an elyazmasının üzerine yapılan bir araştırmada böyle bir yöntem uygulanmıştır. Bir elyazmasında karşılaşılabilecek durumlara veya bir elyazmasının nasıl farklı özellikleri taşıdığına örnek olması ve 1780 yılında Adler ile başlayan analizlerin gelişimini ve bir Kur'an elyazması incelemesinin hangi unsurları içerdiği görmek bakımından bu araştırmadaki sisteme burada yer vermek faydalı olacaktır:⁶⁵

(X) Metin yalnızca kısmen görünür (*visible*) durumdadır, ama X'i okumak için iyi bir neden verecek kadar görünürdür.

[X] Bazı görünür mürekkep izleri X'in okunuşuyla uyumludur. Ancak başka okuyuşla da uyumlu olabilir. Dolayısıyla okuma tahminidir.

⁶⁰ Şam Evrakı koleksiyonundaki rulo Kur'an elyazmalarının toplam sayısına dair TİEM'de yaptığım ilk incelemede 18 adet elyazması tespit edebildim. Bunlardan sadece yedi tanesinde tasnif numarasıyla birlikte "Rulo" kelimesi kaydedilmiştir. Bu sebeple bu makalenin araştırma ve yazım sürecinde kesin toplam sayıya ulaşamadım.

⁶¹ İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010.

⁶² İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.

⁶³ İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2019.

⁶⁴ İstanbul: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020.

⁶⁵ Bu sistemin uygulandığı çalışma için bkz. Behnam Sadeghi ve Mohsen Goudarzi, "Şan'â' 1 and the Origins of the Qur'ân."

/ / Folyo fiziksel olarak mevcuttur, ama metnin izi hemen hemen yoktur. Alfabenin hiçbir harfi farkedilebilir değildir. Eğik çizgiler arasındaki boşluk, eksik metnin ölçüsüyle yaklaşık olarak orantılıdır.

{ } Folyo fiziksel olarak kayıptır. Bu parantez işareti arasındaki boşluk, eksik metnin ölçüsüyle yaklaşık olarak orantılıdır.

○ Ayet sonu işareti. Bu sembolün olmaması alttaki metinde ayet sonu işaretinin olmadığı anlamına gelmez. Bu sadece bunun görünür olmadığı anlamına gelir.

~~~ Süsleme

Makalede harflerin okunuşu, noktalama işaretleri ve ayet sonu işaretlerine dair muhtemel durumlar dipnotlarda ifade edilmiştir. Fransa Milli Kütüphanesinde (BnF) Arabe 334a şeklinde kayıtlı *Kūfī* ve harekeli Kur'an elyazmasının metin özelliklerini tetkik eden bir diğer araştırmada uygulanan yöntemde benzer işaretleri kullanmıştır. Örneğin okunamayan yerler için [...]; okunması zor olan yerler için {...} işaretleri kullanılmıştır. Kıraat, noktalama, hareke ve Kahire Mushafıyla farklılıklara ilişkin açıklamalara ise dipnotlarda yer verilmiştir.<sup>66</sup>

ŞE 4141 Rulo elyazmasının tahlilinde *Corpus Coranicum* Projesinin Kur'an elyazmalarının analizi için geliştirdiği yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin sebebi, metin üzerinde anlaşılır ve takip edilebilir bir sistem içermesidir. Kelime ve harflere müdahale etmeden renklendirme sistemiyle özelliklere işaret edilebilmektedir. Bu yöntem iki aşamalı uygulanmaktadır. Birinci aşamada elyazma nüshasının transliterasyonu yapılmaktadır. Bu, elyazmasındaki *resmin* noktasız *nesîh* yazısıyla translitere edilmesidir. İkinci aşamada translitere edilen metin tanımlanmış sekiz farklı renk ile analiz edilmektedir. Renklendirme yönteminin de üç düzeyi ve içeriği şöyledir:

#### A) Okunabilirlik

1. Elyazması metin kolay okunuyorsa **mor** renkle yazılır.<sup>67</sup>
2. Elyazmasında hangi formda olursa olsun ayet ayırımları için ○ işareti kullanılır.
3. Okunması zor belirsiz harfler ve ayet ayraçları **mavi** harfle yazılır ve açık pembe bir arka plan rengi ile vurgulanır.
4. Elyazması üzerinde okunamayan veya hasar gördüğü için bulunmayan harf(ler) **gri** renkle yazılır.
5. Bir harfin okunmasının zor olup olmadığı veya okunmadığı bu çalışmayı yapan kişinin kararı olmaktadır.

<sup>66</sup> Marijn van Putten, "Arabe 334a. A Vocalized Kufic Quran in a Non-canonical Hijazi Reading," 344.

<sup>67</sup> Bu makalede siyah renk kullanılmıştır.

## B) Farklılık

1. Elyazmaları üzerinde iki şekilde farklılık söz konusudur: Aynı veya farklı mürekkepten/kaleminden kaynaklı; ilk metin katmanının silinmesi.
2. Eğer metinde herhangi bir farklılık yoksa mor renkle yazılır. Arka planı koyu mavi olanlarda farklılık olduğuna işaret etmektedir.
3. Birinci veya ikinci hattat tarafından silinmiş harfler kırmızı yazılır ve açık kırmızı arka plan rengi ile vurgulanır.

## C) Kahire 1924 ile Karşılaştırma

1. Elyazma metinde eklenmiş bir harf veya ayet ayracı yeşil arka plan rengi ile gösterilir.
2. Çoğu erken dönem elyazmalarının boş bir alan bırakmamak düşüncesiyle satırı tamamlamak için satır sonunda çizgi içerdiği görülür. Bu uygulamalar da yeşil arka plan rengi ile gösterilir.
3. Elyazma metinde bulunmayan harfler sarı arka plan rengi ile gösterilir.
4. Elyazma metinde bulunmayan ayet ayracı sarı arka planı ile gösterilir.
5. Aşağıdaki durumlarda: Kahire 1924 nüshasından farklı harfler mavi yazılır ve açık mavi arka plan rengi ile vurgulanır.  
Farklı bir harf olması: zekât kelimesinde vav yerine elif olması  
Aynı kelimedede farklı noktalama işaretlerinin olması: ۞ harfinin ۞ şeklinde yazılması gibi  
Farklı noktalamaların olması: şin harfinin iki nokta ile gösterilmesi  
Kelimeler arasında bağlantı olması: کما kelimesinin كل ما şeklinde yazılması<sup>68</sup>

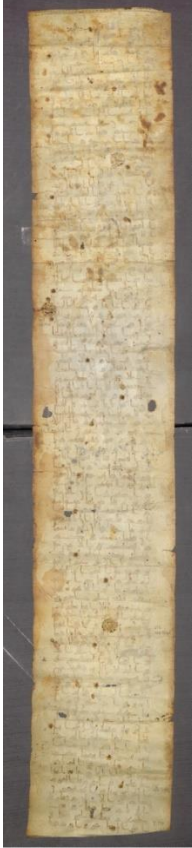
Bu sisteme göre; metnin okunabilirliği üç şekildedir. Birincisi, yazı kolay ve net bir şekilde okunabilmektedir. İkincisi, yazının okunması zordur ve farklı şekillerde okunması muhtemeldir. Üçüncüsü, yazı okunamayacak derecede bozuk ve eksiktir. Bir Kur'an el yazmasının üzerindeki farklılıklar üç şekildedir. Birincisi, kelimedede veya harfte herhangi bir farklılık söz konusu değildir. İkincisi, kelimedede veya harfte bir farklılık vardır. Üçüncüsü, kelime veya harf metinde silinmiş bir biçimde görülmektedir. Kahire 1924 ile karşılaştırma üç sonuç içermektedir. Birincisi, elyazma ile matbu Kahire 1924 Mushafı aynıdır. İkincisi, elyazmasında olan, matbu Kahire 1924 Mushafında olmayan özellikler vardır. Üçüncüsü, matbu Kahire 1924 Mushafında olan elyazmada olmayan özellikler

<sup>68</sup> Michael Marx, "Introduction to Transliteration System of *Corpus Coranicum*," (yayımlanmamış çalışma), 5-13. Örnek olarak bkz. Michael Marx, "Qatar National Library: HC.MS.03168," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/2/verse/221/manuscripts/1364/page/1r> (29.04.2022).

vardır.<sup>69</sup>

Bu makalede *Corpus Coranicum* projesinden farklı olarak günümüzde İslam dünyasındaki çalışmalarda yaygın olması sebebiyle Fehd Mushafı (Medine) ile karşılaştırma yapılmıştır.<sup>70</sup> ŞE 4141 Rulo elyazmasının tahlilindeki renk sisteminin açıklamaları şöyledir:

1. Okunması zor harf(ler) **mavi** harfle yazılmış ve açık pembe bir arka plan rengi ile vurgulanmıştır.
2. Okunamayan harf(ler) gri renkle vurgulanmıştır.
3. Farklı bir yerde bulunan ayet ayracı, arka planı **koyu mavi** ile gösterilmiştir.
4. Elyazma metinde eklenmiş bir harf **yeşil** arka plan rengi ile gösterilmiştir.



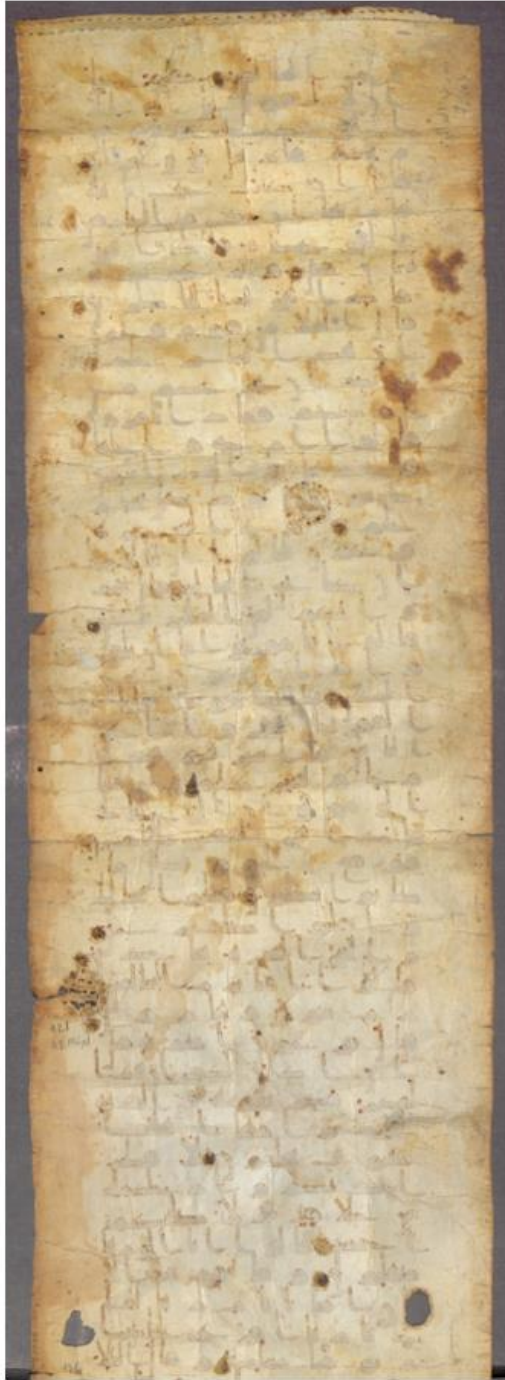
**Görsel 1:** ŞE 4141 Rulo, 1a. © TIEM



**Görsel 2:** ŞE 4141 Rulo, 1b. © TIEM

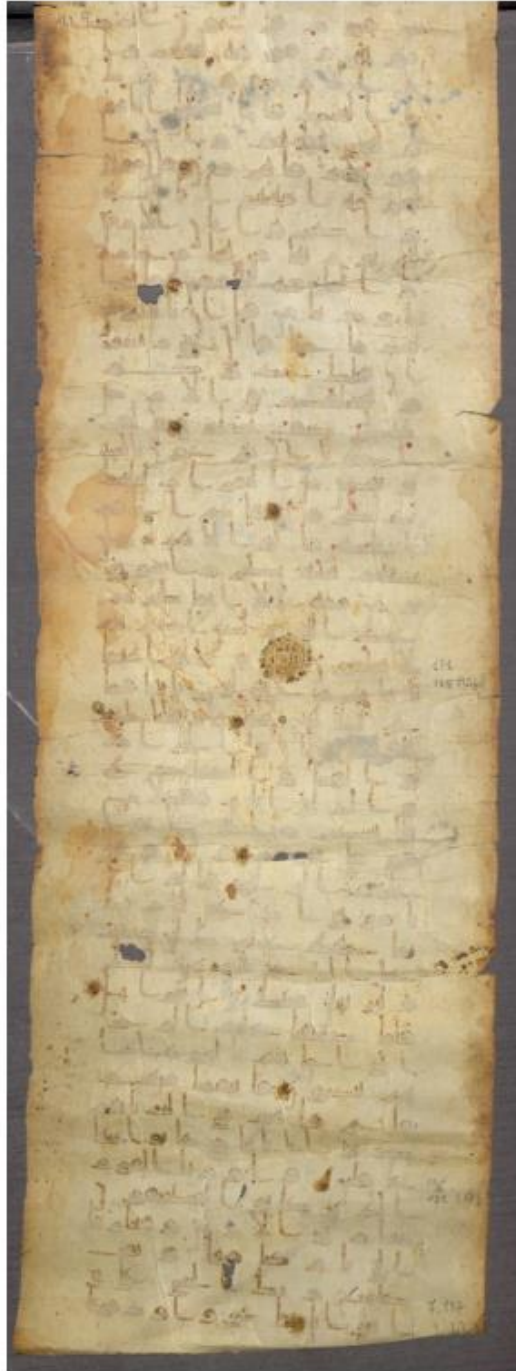
<sup>69</sup> Krş. Enes Furkan Onur, "*Corpus Coranicum* Projesi Dokümantasyon Bölümlerinin Analizi," (yüksek lisans tezi), 36-43.

<sup>70</sup> Fehd Mushafı, Kahire Mushafının ikinci baskısıyla (1952) aynı imlaya sahiptir. Marx, "Introduction," 14.



**Görsel 3.1:** ŞE 4141 Rulo 1a/1, 7/el-A'râf:104-127. © TIEM

| Notlar             | ŞE 4141 Rulo 1a/1: Metin       | Satır |
|--------------------|--------------------------------|-------|
| الْعَالَمِينَ      | رب العالمين ﴿﴾ حمق على         | 1     |
|                    | ان لا اقول على الله لا         | 2     |
|                    | الحق قد حكم منه من             | 3     |
| إِسْرَءِيلَ        | ربكم فارسل معي نبي اسرائيل ﴿﴾  | 4     |
|                    | قال ان كتب حب نابه             | 5     |
| الْصَّادِقِينَ     | فاب بها ان كتب من الصادقين ﴿﴾  | 6     |
|                    | فالتى عصاه فاذا هي             | 7     |
|                    | نعان من ﴿﴾ وربع نده            | 8     |
| لِلْمُظْطَرِّينَ   | فاذا هي نصا للبطرس ﴿﴾          | 9     |
|                    | قال الملا من قوم فرعون         | 10    |
| لَشَجَرٍ           | ان هذا لسحر علم ﴿﴾             | 11    |
|                    | يريد ان يحرككم من              | 12    |
|                    | ارصكم فاذا نامرون ﴿﴾           | 13    |
|                    | قالوا ارحه واحاه               | 14    |
|                    | وارسل في المدارس               | 15    |
| خَشِيرَةٍ   سَحَرٍ | حسرين ﴿﴾ نايوك بكل سحر         | 16    |
|                    | علم ﴿﴾ وحا السحره              | 17    |
|                    | فرعون قالوا ان لنا لاحرا       | 18    |
| الْغَافِينَ        | ان كما نحن العالمين ﴿﴾ قال نعم | 19    |
|                    | واكم لمن الميريس ﴿﴾            | 20    |
| يُوسَىٰ            | قالوا يا موسى اما ان نلقى      | 21    |
|                    | واما ان نكون نحن               | 22    |
|                    | الملمس ﴿﴾ قال النوا فلما       | 23    |
|                    | الفوا سمعوا اعدس               | 24    |
|                    | الناس واسدروهم                 | 25    |
|                    | وحاو سحر عظم ﴿﴾ واوحسا         | 26    |
|                    | الى موسى ان الق عصاك           | 27    |
|                    | فاذا هي تلف ما نايكون ﴿﴾       | 28    |
|                    | فوقع الحق وظل ما               | 29    |
|                    | كانوا يعملون ﴿﴾ فعملوا هالك    | 30    |
| ضَغِيرِينَ         | وانعلوا صاعرين ﴿﴾              | 31    |
| سَجِيدِينَ         | والتي السحره ساجدين ﴿﴾         | 32    |
| الْعَالَمِينَ      | قالوا اما رب العالمين ﴿﴾       | 33    |
| وَهُزُونَ          | رب موسى وهزرون ﴿﴾              | 34    |
|                    | قال فرعون امسم نه فل           | 35    |
|                    | ان ادن لكم ان هذا              | 36    |
|                    | لمكر مكرموه في المدسه          | 37    |
|                    | لبحرحوا منها اهليا             | 38    |
|                    | فسوف تعلمون ﴿﴾ لافطس           | 39    |
|                    | انديكم وارحلکم                 | 40    |
| خَلَفَ             | من خالف تم لاصلكم              | 41    |
|                    | اجمع ﴿﴾ قالوا انا الى رنا      | 42    |
|                    | مفعلون ﴿﴾ وما سمم منا لا       | 43    |
| بِأَيْتِ           | ان اما ناياب رنا لما           | 44    |
|                    | حانا رنا افرع علما صدرا        | 45    |
|                    | ويوفنا مسلمين ﴿﴾ وقال الملا    | 46    |



47  
48  
49  
50  
51  
52  
53  
54  
55  
56  
57  
58  
59  
60  
61  
62  
63  
64  
65  
66  
67  
68  
69  
70  
71  
72  
73  
74  
75  
76  
77  
78  
79  
80  
81  
82  
83  
84  
85  
86  
87  
88  
89  
90  
91  
92

Görsel 3.2: ŞE 4141 Rulo 1a/2, 7/el-A'raf:127-137. © TIEM

| Notlar                   | ŞE 4141 Rulo 1a/2: Metin       | Satır |
|--------------------------|--------------------------------|-------|
|                          | من قوم فرعون ابدر              | 47    |
|                          | موسى وقومه لمفسدوا             | 48    |
|                          | فى الارض وندرک                 | 49    |
|                          | والهک فال ستمل اناهم           | 50    |
|                          | ونسجى سناهم وانا               | 51    |
| فَقُرُونٌ                | فوقهم فاهرون قال موسى          | 52    |
|                          | لقومه اسعبيوا ناللة            | 53    |
|                          | واصبروا ان الارض               | 54    |
| وَالْعَقِيبَةُ           | لله نورها من سنا من عباده      | 55    |
|                          | والعابه للهمس قالوا            | 56    |
|                          | اودنا من قبل ان ناسا ومن       | 57    |
|                          | بعد ما حسنا قال عسى ربكم       | 58    |
|                          | ان يهلك عدوكم                  | 59    |
|                          | ونسحقكم فى الارض               | 60    |
|                          | فمطر كف يعملون ولد             | 61    |
|                          | احدنا ال فرعون نالسن           | 62    |
|                          | ونقص من الممرات لعلهم          | 63    |
|                          | بذكرون فادا حانهم              | 64    |
|                          | الحسنه قالوا لبا هذه وان       | 65    |
|                          | نصهم سنه بطروا نموسى           | 66    |
|                          | ومن معه الا انا طرهم           | 67    |
|                          | عند الله ولكن اكدرهم           | 68    |
|                          | لا تعلمون وقالوا ممما          | 69    |
|                          | ناما نه من انه لىسحرنا بها فبا | 70    |
|                          | نحن لك نمومس فارسنا عليهم      | 71    |
|                          | الطوفان والخراد                | 72    |
|                          | والفعل والصمادع                | 73    |
| عَائِشَةُ   مُفَصَّلَاتُ | والدم انا متصلات               | 74    |
|                          | فاسكبروا وكانوا                | 75    |
|                          | فوما محرمس ولما وقع            | 76    |
|                          | عليهم الرحر قالوا              | 77    |
| يُمُوسَى                 | باموسى ادع لنا ربك             | 78    |
|                          | با عهد عندك لس كسب             | 79    |
|                          | عنا الرحر لنومس لك             | 80    |
| إِسْرَائِيلَ             | ولنرسلى معك نى اسرائيل         | 81    |
|                          | فلما كسبنا عنهم الرحر          | 82    |
| بِالْعَوَةِ              | الى احل هم بالعوه ادا          | 83    |
|                          | هم نىكون فانسما مهم            | 84    |
| فَاعْرِفْنَهُمْ          | فاعرفهم فى الم ناهم            | 85    |
| بِأَيَّتِنَا             | كدوا نا ناا وكانوا عها         | 86    |
| عَقْلِينَ                | عافلس واوربا القوم             | 87    |
|                          | النس كانوا نسصعتون             | 88    |
| مَشْرِقًا   وَمَغْرِبًا  | مشرق الارض ومغربها             | 89    |
| بِرُّكُنَا               | الى باركنا فيها ونمب           | 90    |
|                          | كلمت ربك الحسى على نى          | 91    |
| إِسْرَائِيلَ             | اسرائيل يا صبروا ودمرنا        | 92    |



1  
2  
3  
4  
5  
6  
7  
8  
9  
10  
11  
12  
13  
14  
15  
16  
17  
18  
19  
20  
21  
22  
23  
24  
25  
26  
27  
28  
29  
30  
31  
32  
33  
34  
35  
36  
37  
38  
39  
40  
41  
42  
43  
44  
45  
46

Görsel 4.1: ŞE 4141 Rulo 1b/1, 7/el-A'raf:180-192. © TİEM

| Notlar                       | ŞE 4141 Rulo 1b/1: Metin                      | Satır |
|------------------------------|-----------------------------------------------|-------|
| أَتَمِّتِيهِ                 | يَلْحَدُونَ فِي أَسْمَاءِ سَجَرُونَ           | 1     |
|                              | مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠﴾ وَمَنْ           | 2     |
|                              | حَلَمْنَا أَمَهُ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ         | 3     |
|                              | وَنَهْ يَعْمَلُونَ ﴿١١﴾ وَاللَّسْ             | 4     |
| بِأَيْتِنَا                  | كَدَبُوا بِأَيْتَانَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ      | 5     |
|                              | مَنْ حَبَّ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٢﴾ وَأَمَلَى     | 6     |
|                              | لَهُمْ أَنْ كَذَبُوا مِنْهُمْ ﴿١٣﴾            | 7     |
|                              | أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا                    | 8     |
|                              | صَاحِبُهُمْ مِنْ حَبِّهِ أَنْ هُوَ            | 9     |
|                              | أَلَا نَدْرِي مِنْهُمْ ﴿١٤﴾ أَوَلَمْ          | 10    |
|                              | يَطُورُوا فِي مَلَكُوتِ                       | 11    |
| السَّمُوتِ                   | السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ                     | 12    |
|                              | وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ       | 13    |
|                              | عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ                       | 14    |
|                              | أَفْرَأْتِ أَهْلَهُمْ بِنَايِ                 | 15    |
|                              | حَدَّثَ بَعْدَهُ يَوْمَئِذٍ ﴿١٥﴾              | 16    |
|                              | مَنْ يَصْلُحُ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ      | 17    |
| طُغْيَانِهِمْ                | وَنَدْرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ                | 18    |
|                              | نَعْمَهُونَ ﴿١٦﴾ سَلَوْنَكُمْ عَنْ السَّاعَةِ | 19    |
| مُرْسِنَهَا                  | أَنْ مَرَسْنَاهَا فَلَا أَمَانَ               | 20    |
|                              | عَلِمْنَا عِنْدَ رَبِّهِ لَا يَحْلُمْنَا      | 21    |
|                              | لَوْفَهَا أَلَا هُوَ يَغْلِبُ فِي             | 22    |
| السَّمُوتِ                   | السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ                     | 23    |
|                              | لَا نَأْتِيكُمْ إِلَّا بِعَمَةٍ               | 24    |
|                              | سَلَوْنَكُمْ كَأَنَّكُمْ كُنْتُمْ عَنْهَا     | 25    |
|                              | فَلَا أَمَانَ عَلِمْنَا عِنْدَ اللَّهِ        | 26    |
|                              | وَلَكِنْ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا                | 27    |
|                              | يَعْلَمُونَ ﴿١٧﴾ فَلَا أَمَانَ لِمَنْ         | 28    |
|                              | نَعْمَا وَلَا صَرَخَا أَلَا مَا               | 29    |
|                              | سَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُمْ أَعْلَمَ        | 30    |
|                              | الْعَبَثِ لَأَسْكَرْتُمْ مِنْ                 | 31    |
|                              | الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ أَنْ       | 32    |
|                              | أَنَا أَلَا نَدْرِي وَنُسْخَرُ                | 33    |
|                              | لَعَوْمٍ يَوْمَئِذٍ هُوَ الَّذِي              | 34    |
| وَجَدَتْهُ                   | حَلَمْنَاكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ           | 35    |
|                              | وَجَعَلْنَا مِنْهَا رُوحًا لِنَسْخَرُ         | 36    |
| تَقَشُّشَهَا                 | أَلَيْهَا فَلَمَّا نَعَسْنَا جَمَلًا جَمَلًا  | 37    |
|                              | حَضَمْنَا فَعَرَبْنَاهُ فَلَمَّا              | 38    |
|                              | انْقَلَبَ دَعَاؤُا اللَّهِ                    | 39    |
| ضَلَجًا                      | رَبِّهَا لَنْ أَسْأَلَ ضَلَجًا لِمَكُونِ      | 40    |
| الشَّاكِرِينَ   أَعَاتَهُمَا | مَنْ السَّاكِرِينَ ﴿١٨﴾ فَلَمَّا أَمَّا       | 41    |
| ضَلَجًا                      | ضَلَجًا جَمَلًا لَهُ سَرَكَا فَمَا            | 42    |
| أَعَاتَهُمَا                 | أَمَّا فَعَالَى اللَّهِ عَمَّا                | 43    |
|                              | سَرَكُونِ ﴿١٩﴾ السَّرَكُونِ مَا               | 44    |
|                              | لَا يَخْلُقُ سَمًا وَهُمْ يَخْلُقُونَ ﴿٢٠﴾    | 45    |
|                              | وَلَا يَسْطَعُونَ لَهُمْ صَرَ                 | 46    |



47  
48  
49  
50  
51  
52  
53  
54  
55  
56  
57  
58  
59  
60  
61  
62  
63  
64  
65  
66  
67  
68  
69  
70  
71  
72  
73  
74  
75  
76  
77  
78  
79  
80  
81  
82  
83  
84  
85  
86  
87  
88  
89  
90  
91  
92

Görsel 4.2: ŞE 4141 Rulo 1b/2, 7/el-A'râf:192-206. © TiEM

| Notlar          | ŞE 4141 Rulo 1b/2: Metin       | Satır |
|-----------------|--------------------------------|-------|
|                 | ولا انفسهم مصرون ﴿٤٧﴾          | 47    |
|                 | وان يدعوه الى                  | 48    |
|                 | الهدى لا تدعوكم سوا            | 49    |
|                 | عليكم ادعونيهم                 | 50    |
| صَمِتُونَ       | ام اسم صامنون ﴿٤٨﴾ ان          | 51    |
|                 | اليس تدعون من دون              | 52    |
|                 | الله عما دامالككم              | 53    |
|                 | فادعوه فليستحيوا لكم           | 54    |
| صَدِيقِينَ      | ان كنتم صادقين ﴿٤٩﴾ اقم        | 55    |
|                 | ارجل ميسون بها ام لم           | 56    |
|                 | اند تظنون بها ام لم            | 57    |
|                 | اعن مصرون بها ام لم            | 58    |
|                 | ادان تسمعون بها فل             | 59    |
|                 | ادعوا سركاكم                   | 60    |
|                 | تم كعدون فلا تطرون ﴿٥٠﴾        | 61    |
|                 | ان ولي الله الذي رل            | 62    |
| اَلْكَتَبِ      | الكاتب وهو سول                 | 63    |
| اَلصَّالِحِينَ  | الصالحين ﴿٥١﴾ واليس تدعون      | 64    |
|                 | من دونه لا تستطعون             | 65    |
|                 | نصركم ولا انفسهم               | 66    |
|                 | مصرون ﴿٥٢﴾ وان يدعوه           | 67    |
|                 | الى الهدى لا تسمعوا            | 68    |
|                 | وبرا بهم بطرون المك            | 69    |
|                 | وهم لا يفترون ﴿٥٣﴾ حد          | 70    |
|                 | العفو وامر بالعرف              | 71    |
| اَلْجَاهِلِينَ  | واعرض عن الجاهلين ﴿٥٤﴾         | 72    |
| اَلشَّيْطَانِ   | واما تدرك من الشيطان           | 73    |
|                 | رجع فاستعد بالله انه           | 74    |
|                 | سمع علم ﴿٥٥﴾ ان اليس           | 75    |
| طَنَيفِ         | اتفوا اذا منهم طائف            | 76    |
| اَلشَّيْطَانِ   | من الشيطان تدكروا              | 77    |
|                 | فاذا هم مصرون ﴿٥٦﴾             | 78    |
| وَإِخْوَانِهِمْ | واخوانهم يمدونهم               | 79    |
| بِأَيْدِيهِ     | في العى تم لا تفترون ﴿٥٧﴾ وادا | 80    |
|                 | لم ناهم بالله قالوا لولا       | 81    |
|                 | احسنها فل اما اسع ما           | 82    |
|                 | نوحى الى من رى هذا             | 83    |
|                 | نصار من ريكم وهدى              | 84    |
|                 | ورحمه لقوم يومنون ﴿٥٨﴾         | 85    |
|                 | واذا فرى الفراع                | 86    |
|                 | فاسمعوا له وانصوا              | 87    |
|                 | لعلكم ترحمون ﴿٥٩﴾ وادكر        | 88    |
|                 | ريك في مسك نصرا                | 89    |
|                 | وحفه ودون الجهر                | 90    |
|                 | من القول بالعدو والاصال        | 91    |
| اَلْغَافِلِينَ  | ولا يك من الغافلين ﴿٦٠﴾ ان     | 92    |

### Değerlendirme ve Sonuç

Tespit edebildiğim kadarıyla ŞE 4141 Rulo, Kur'an metninin yazım tarihine ilişkin kodikoloji, imla, ayet sonu işaretleri ve süsleme konularında şu bilgileri sunmaktadır:

1. ŞE 4141 Rulo, dikey açılan bir rulodur. Rulo 82 cm uzunluğunda, 14 cm genişliğinde tek parçadır. Parşömen üzerinde metnin yazılı olduğu bölümün ölçüsü 9.5 cm'dir. Kenar boşlukları ise sağda 2.5 cm ve solda 2 cm kadardır. Ayrıca her bir satırda ortalama karakter/harf sayısı 16'dır.<sup>71</sup> Parşömen rulonun her iki yüzünde de Kur'an metni yazılıdır. Elyazmanın her bir yüzünde 92 satır bulunmaktadır. Elyazmasının 1a yüzü 7/el-A'râf 104-137. ayetleri; 1b yüzü 7/el-A'râf:180-206. ayetleri içermekte olup 206. ayetin sadece ilk kelimesi (إِنَّ) bulunmaktadır. El-A'râf suresi 206 ayettir. Surede 3341 kelime bulunmaktadır. Elyazmanın 1a yüzünde 369, 1b yüzünde 357 olmak üzere bu elyazmasında toplam 726 kelime bulunmaktadır. Ortalama değer (bir rulo yüzünde 363 kelime) üzerinden hesaplandığında elyazması surenin %22'sini ihtiva etmektedir. Bu elyazmasının ölçüleri ve metin yazım disiplini dikkate alındığında dokuz rulo yüzü üzerinde el-A'râf suresinin tamamlanmış olabileceği söylenebilir.

2. Elyazmasının her iki yüzü birbirinin devamı değildir. Parşömenin başında ve sonunda görülebilir dikişler olması devam eden bir metnin ara parçası olduğunu göstermektedir. Eksik parçada el-A'râf suresinin başlangıç kısmının bulunduğu anlaşılmaktadır. Elyazmanın 1b yüzünde el-A'râf suresi neredeyse bitmektedir. Dolayısıyla altta gelen parçada yeni sure başıyla el-Enfâl suresinin yazılı olması muhtemeldir.

1a – baş



1a – son



1b – baş



1b – son



3. ŞE 4141 Rulo büyük oranda okunabilirlik düzeyi yüksek, iyi durumda bir elyazmadır. Metnin ana mürekkep rengi kahverengidir. Ancak 1a yüzündeki mürekkep neredeyse tamamen kaybolmuştur ve gri rengi

<sup>71</sup> Krş. Ory, "Un nouveau type de muşhaf," 101. Ory, bu elyazmasının fiziksel özellikleri arasında harflerin ölçülerini de eklemiştir. Örneğin: "Elifin yüksekliği 0,8 cm; genişliği 0,1 cm'dir." Bkz. Ory, "Un nouveau type de muşhaf," 101.

andırmaktadır. 1b yüzü belirgin şekilde kahverengidir. Bu durum parşömenin deri kısmının, kürk kısmına nazaran daha düzgün ve pürüzsüz olmasıyla ilişkilidir.

4. Elyazmanın satır başlarında ve sonlarında hiza disiplini vardır. Metin yazım hassasiyetine bir örnek olarak 1b yüzü 55-56-57-58. satırları dikkat çekmektedir (7/el-A'râf:195). Bu satırlar *elif* harfiyle başlamakta; *e-lehum*, *em lehum*, *em lehum*, *em lehum* kelimeleriyle bitmektedir. Ayrıca kelime sonlarındaki *nūn* harfinin ve *bihā* kelimesinin hizalarının göz önünde bulundurulmuş olduğu görülmektedir.



5. Elyazmadaki noktalama işaretlerinin metne daha sonradan eklenmiş olması muhtemeldir. Bu işaretler her zaman birinci katibe ait olmaz; çok daha sonraki bir döneme ait olabilir. *Kūfî* Kur'an elyazmaları sık sık kırmızı nokta içermektedir. Ancak birinci katibe ait olup olmadığının tespit edilmesi oldukça zordur. Bu sebeple metin üzerinde bu işaretler gösterilmemiştir. Siyah mürekkebin 1b yüzünde noktalama işareti, *ta'şîr* işaretleri ve bir yerde de okunamayan bir kelimenin son iki harfinin yazılması (1b/1, 19) için kullanılmış olduğu görülmektedir. Mürekkebin rengi ve işaret tekniği bunların daha sonra eklendiğini göstermektedir. Elyazmada kahverengi noktalamalar da görülmektedir. Bunun birinci katibe ait olması ihtimali söz konusu olmakla birlikte bu konularda kesin sonuçlar yazabilmek için ileri teknik araştırmalara ihtiyaç vardır.

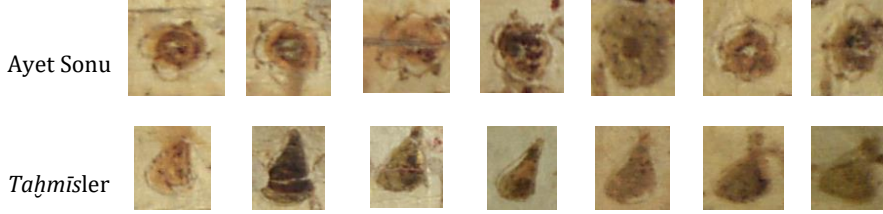
6. Tespit edebildiğim kadarıyla elyazmada imlaya dair tek konu, *med* harfi *elif*'in yazıda resmedilmiş olmasıdır. Bu uygulama metin üzerinde yeşil vurguyla belirtilen harflerde takip edilebilir. Hemzenin yazımına dair ise örnekler şu şekildedir:

|               |                                   |                                        |
|---------------|-----------------------------------|----------------------------------------|
| Kelime başı   | أَقُولُ   أقول (7:105; 1a/1, 2)   | اعْلَمُ   أعلم (7:188; 1b/1, 30)       |
| Kelime ortası | حَبَّ   حب (7:106; 1a/1, 5)       | يَسْلُونَكَ   يسلونك (7:187; 1b/1, 19) |
| Kelime sonu   | بَيَضَاءُ   بضاء (7:108; 1a/1, 9) | سَوَاءٌ   سوا (7:193; 1b/2, 49)        |

7. Elyazmada *بَاءٌ* kelimesinin *باءة* şeklinde yazıldığı görülmektedir (7:203; 1b/2, 81). Ulaşılabilen diğer Kur'an elyazmalarında da aynı yazım (باءة) söz

konusudur.<sup>72</sup> Ed-Dānī (ö.444/1053) bu kelimeyi bazı mushaflarda (باييته), (باييت) ve (باييتا) şeklinde, bazılarında ise tek (ياء) ile gördüğünü kaydetmekte; tek (ياء) ile yazımın daha fazla olduğunu da belirtmektedir.<sup>73</sup>

8. ŞE 4141 Rulo elyazmasında ayet sonlarında işaretler bulunmaktadır. Her bir ayet sonundaki ayırıcı, küçük bir gül formunda belirtilmiştir.<sup>74</sup> Elyazmada *taḥmīs* ve *ta'šīr* işaretleri de kullanılmıştır. *Taḥmīs*ler diğerlerinden farklı bir formda belirtilmiştir.<sup>75</sup> *Ta'šīr*ler ise şu anda çok net olmasa da yaldızlı bir rozet ile belirtilmiştir.<sup>76</sup> Elyazmanın 1a yüzünde *ta'šīr* işaretleri on ayette bir olmasına rağmen 111-121-131. ayetlerin sonunda yer almaktadır. 1b yüzünde ise olması gerektiği gibi 180-190-200. ayetlerin sonunda bulunmaktadır. Elyazmadaki *ta'šīr*lerin stilistik özelliklerinin tek bir kaleme ait olduğu dikkate alındığında bunun ayet sayımından kaynaklı bir durum olduğu anlaşılmaktadır. *Ta'šīr*lerin içinde sayıların ifade edildiği bir yazı olabilir. Ancak mevcut haliyle okunamamaktadır. İleri teknolojiler bu konularda daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır. Elyazmadaki ayet ayırımlarına dair bazı örnekler, bütün *taḥmīs* ve bütün *ta'šīr* işaretleri aşağıda sunulmuştur:



<sup>72</sup> Örneğin bkz. Tayyar Altıkulaç, *Mushaf-ı Şerif: Londra*, 28-29; Michael Marx, Hadiya Gurtmann, Tobias J. Jocham ve Jens Sauer, "Berlin, Staatsbibliothek: Wetzstein II 1913 (Ahlwardt 305)," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/163/page/64v> (29.04.2022); Michael Marx (Tobias J. Jocham ile işbirliğiyle), "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 328 (a)," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/13/page/39v> (29.04.2022); Michael Marx (Tobias J. Jocham, Jens Sauer, Stefanie Franke, Sabrina Cimiotti, Salome Beridze ve Edin Mahmutovic ile işbirliğiyle), "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 330 (g)," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/31/page/59r> (29.04.2022); Michael Marx (Tobias J. Jocham ve Jens Sauer ile işbirliğiyle), "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 331," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/32/page/14r> (29.04.2022); Michael Marx ve Jens Sauer, "Sanaa, Dār al-maḥṭūṭāt: DAM 01-25.1," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/116/page/8v> (29.04.2022).

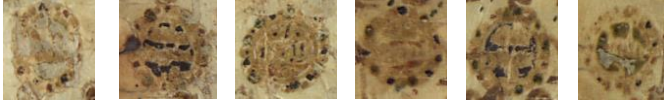
<sup>73</sup> ed-Dānī, *el-Muḥnī' fī Ma'rifeti Mersūmi Meṣāḥifi Ehli'l-Emṣār ma'a Kitābi'n-Naḫt*, 50.

<sup>74</sup> Krş. Ory, "Un nouveau type de muṣḥaf," 101.

<sup>75</sup> Ory, bunu süs şeklinde *hā'* harfi olarak kaydetmiştir. Bkz. Krş. Ory, "Un nouveau type de muṣḥaf," 101.

<sup>76</sup> Krş. Ory, "Un nouveau type de muṣḥaf," 101.

Ta'şirler



9. Elyazmasında ayet sonu işaretlerine dair diğer bir konu 7/el-A'rāf:137. ayet ile ilgilidir. Bu ayet (وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرُشُونَ) ifadesi ile bitmektedir. Ancak elyazmasında *İsrā'īl* kelimesinden sonra (1a/1, 92) bir ayet ayırıcı işareti vardır:



Ayet sonu ayırımlarına ilişkin el-A'rāf surenindeki ihtilaflı konulardan biri de “عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ” ifadesidir. Elyazmasında 137. ayetin bitişine ilişkin *Hicāzī* geleneğin tercih edildiği görülmektedir.<sup>77</sup>

10. Elyazmasındaki ayet sonu işaretlerine ilişkin tespit edebildiğim son bir husus 7/el-A'rāf:200. ayetteki *ta'şir* işaretiyle ilgilidir (1b/1, 75). Ayetin sonu *semī'un 'alīm* ifadesidir ve *ta'şir* işaretinin bu ifadeden sonra olması gerekmektedir. Elyazmasında ise *semī'un 'alīm* ifadesinden sonra küçük bir daire görülmekte; *ta'şir* işareti ise elyazmasındaki genel uygulamadan farklı olarak satır sonuna eklenmiştir:



Elyazmadaki *ta'şir*lerin stilistik özelliklerinin tek bir kaleme ait olduğu dikkate alındığında bunun katibin işareti sehven yerinde göstermemesinden kaynaklı bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Katip ilgili yerde küçük bir daire şekliyle buna işaret ederek *ta'şir* işaretini satır sonuna yerleştirmiştir. Bunun metin içinde *ta'şir* işareti için yeterince yer olmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira bu büyüklükte bir *ta'şir* işaretinin metne yerleştirilmesi harfleri/kelimeleri büyük oranda kapatacak ve okumayı engelleyecektir.

11. ŞE 4141 Rulo, bu formda elyazmalarındaki süslemeler için bir örneklik sunmakla birlikte metinde süsleme sadece ayet sonlarındaki işaretlerde görülmektedir. Her ayet sonunda metnin yazımında kullanılan kalemle yapılan ayet ayraçları süslemeyle tasvir edilmiştir. Ayet sonunda ve *taḥmīs*lerdeki işaretler küçük formdadır. *Ta'şir* için kullanılan işaretler ise

<sup>77</sup> ed-Dānī, *el-Beyān fī 'Addi Āyi'l-Kur'an*, 415; 'Abdulfettāḥ b. 'Abdulḡanī el-Kāḡdī, *el-Ferā'idu'l-Hisān fī 'Addi Āyi'l-Kur'an*, 35-36.

büyük süslemeler şeklinde olup yazı kaleminin dışında bir uygulamayla yapılmış olduğu söylenebilir.

12. Sonuç olarak, TİEM, dünyanın en zengin Kur'an elyazmalarına ev sahipliği yapmaktadır. Şam Evrakı koleksiyonu da Kur'an tarihi için müstesna bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Ancak koleksiyonun detaylı bir kataloğu olmadığı için bütünüyle değerlendirebilmek çok zordur. Öncelikle koleksiyon içerisinde birbirinden ayrılmış folyoların bir araya getirilmeleri gerekmektedir.<sup>78</sup> Böyle bir çalışma elbette uzun zaman alacaktır; ancak sonuçları İslam'ın ilk asırlarının Kur'an kültürünü ortaya çıkarması bakımından önemli ve değerlidir.

---

**Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:**

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

**Finansal Destek / Grant Support:**

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

---

**KAYNAKÇA**

1400. Yılında Kur'an-ı Kerim: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010.
- Adler, Jakob Christian. *Descriptio codicum quorundam cuficorum partes Corani exhibentium in bibliotheca regia Hafniensi et ex iisdem de scriptura cufica Arabum observationes novae*. Altona, 1780.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: IRCICA, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. *Hiz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf (San'â Nüshası)*. İstanbul: IRCICA, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar. *Hiz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf: Türk ve İslam Eserleri Nüshası*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi-İSAM, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. *Mushaf-ı Şerîf: Londra, British Library Nüshası*. İstanbul: IRCICA, 2017.
- Bandt, Cordula ve Arnd Rattmann. "Bruno Violet and the Exploration of the Qubbat al-Khazna Around 1900." *The Damascus Fragments: Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*, ed. Arianna D'Ottone

---

<sup>78</sup> Elif Behnan Bozdoğan, *Hicâzî* elyazmaları bağlamında bununla ilgili bir yöntem teklifi sunmaktadır. Buna göre "elyazmalarının sayfa ölçüleri, kalem ağzı kalınlığı, sayfa kullanımı, benzer harfleri birbirinden ayıracı noktalar, hareketler ve ayet sonu işaretleri, tahmis işaretleri ve sure başları" özelliklerini takip ederek elyazmalarının eşleştirme imkânı söz konusudur. Bkz. Bozdoğan, "Şam Evrakı Koleksiyonuna Giriş," 283-285.

- Rambach, Konrad Hirschler ve Ronny Vollandt, içinde 105-126. Beyrut: Orient-Institut Beirut, 2020.
- Behrens-Abouseif, Doris. "The Fire of 884/1479 at the Umayyad Mosque in Damascus and an Account of Its Restoration." *Mamlūk Studies Review* 8/1 (2004): 279-297.
- Bergsträßer, Gotthelf. *Plan eines Apparatus Criticus zum Koran*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1930.
- Bozdoğan, Elif Behnan. "Şam Evrakı Koleksiyonuna Giriş: Aynı Mushafa Ait Farklı Yazmaların Tesbiti." *Kur'an Araştırmaları ve Oryantalizm*, ed. Necmettin Gökçır, Bilal Gökçır ve Muhammed Abay, içinde 277-291. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Cankurt, Fatih. *Hız. Ali Mushafı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Cellard, Éléonore. *Codex Amrensis 1*. Leiden: Brill, 2018.
- Connolly, Magdalen M. ve Nick Posegay. "A Survey of Personal-Use Qur'an Manuscripts Based on Fragments from the Cairo Genizah." *Journal of Qur'anic Studies* 23/2 (2021): 1-40.
- Corpus Coranicum Project, "Manuscripts-Overview." Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, <https://corpuscoranicum.de/en/manuscripts> (29.04.2022).
- ed-Dānī, 'Ebī 'Amr el-Endelusī. *el-Muḫnī' fī Ma'rifeti Mersūmi Meşāḥifi Ehli'l-Emşār ma'a Kitābi'n-Naḫḫ*. Tah. Muḥammed Aḥmed Deḥmān. Dimeşq: Mektebu'd-Dirāsāti'l-İslāmiyye, 1940.
- ed-Dānī, 'Ebī 'Amr el-Endelusī. *El-Beyān fī 'Addi Āyi'l-Kur'ān*. Tah. Ġānim Ḳaddurī el-Ḥamed. Dimeşq: Dāru'l-Ğavṣāni li'd-Dirāsāti'l-Ḳur'āniyye, 2018.
- della Vida, Giorgio Levi. *Frammenti Coranici in Carattere Cufico nella Biblioteca Vaticana*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1947.
- Demirkol, Ali Serkander ve Sevgi Kutluay. "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu Hakkında." *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*, içinde 138-142. İstanbul: Antik A. Ş. Kültür Yayınları, 2010.
- Déroche, François ve Almut von Gladiss. *Buchkunst zur Ehre Allāhs, Der Prachtkoran im Museum für Islamische Kunst*. Berlin, 1999.
- Déroche, François ve Sergio Noja Nosedá. *Le manuscrit arabe 328 (a) de la Bibliothèque Nationale de France*. Lesa: Fondazione Ferni Noja Nosedá-Studi Arabo Islamici, 1998.
- Déroche, François ve Sergio Noja Nosedá. *Le manuscrit arabe Or. 2165 de la British Library*. Lesa: Fondazione Ferni Noja Nosedá-Studi Arabo Islamici, 2001.
- Déroche, François. "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar." *Kur'an Sanatı: Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Hazineleleri*, ed. Massumeh Farhad ve Simon Rettig, çev. Ceylan Adar İlter, içinde 61-75. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Déroche, François. "Collections de manuscrits anciens du Coran à Istanbul: Rapport préliminaire." *Études médiévales et patrimoine turc*, ed. Janine Sourdel-Thomine, içinde 145-165. Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique, 1983.

- Déroche, François. *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*. Çev. Deke Dusinberre ve David Radzinowicz. Londra: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2005.
- Déroche, François. *Qurans of the Umayyads: A First Overview*. Leiden: Brill, 2014.
- Eldem, Edhem. "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin Evrimi." *Kur'an Sanatı: Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Hazineleleri*, ed. Massumeh Farhad ve Simon Rettig, çev. Ceylan Adar İlter, içinde 119-139. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Erünsal, İsmail E. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Farhad, Massumeh ve Simon Rettig (ed.). *Kur'an Sanatı: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Hazineleleri*. Çev. Ceylan Adar İlter. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Fedeli, Alba. "Early Qur'ānic Manuscripts, Their Text, and the Alphonse Mingana Papers Held in the Department of Special Collections of the University of Birmingham." Doktora Tezi, University of Birmingham, Birmingham 2014.
- Fedeli, Alba. "Mingana and the Manuscript of Mrs. Agnes Smith Lewis, One Century Later." *Manuscripta Orientalia* 10:3 (2004): 3-7.
- Fedeli, Alba. "The Qur'ānic Text from Manuscript to Digital Form: Metalinguistic Markup of Scribes and Editors." *From Scrolls to Scrolling: Sacred Texts, Materiality, and Dynamic Media Cultures*, ed. Bradford A. Anderson, içinde 213-245. Berlin-Boston: De Gruyter, 2020.
- Flood, F.B. "Umayyad Survivals and Mamluk Revivals: Qalawunid Architecture and the Great Mosque of Damascus." *Muqarnas* 14 (1997): 57-79.
- Gacek, Adam. *Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers*. Leiden-Boston: Brill, 2009.
- Göleç, Mustafa. "Evkaf-ı İslamiye'den Türk ve İslam Eserleri Müzesine: Osmanlı-Türk Müzeciliğinin Siyasal Anlamı." *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri*, içinde 17-23. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.
- Gözeler, Esra. "Vatikan Kütüphanesi'ndeki Kur'an Elyazmaları Üzerine Biçim ve İçerik Açısından Bir Araştırma." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017): 1437-1496.
- Grohmann, Adolf. "The Problem of Dating Early Qur'āns." *Der Islam* 33 (1958): 213-231.
- Güven, Sümeyye. "Qur'anic Studies in the British Orientalist Tradition: The Case of Alphonse Mingana." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2019.
- Hilali, Asma. *The Sanaa Palimpsest: The Transmission of the Qur'an in the First Centuries AH*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Hirschler, Konrad. "Books within Books: The Link between Damascene Reuse Fragments and the Qubbat al-Khazna." *The Damascus Fragments: Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*, ed. Arianna D'Ottone Rambach, Konrad Hirschler ve Ronny Vollandt, içinde 439-474. Beyrut: Orient-Institut Beirut, 2020.
- Jeffery, Arthur ve Isaac Mendelsohn. "The Orthography of the Samarqand Codex." *Journal of the American Oriental Society* 62/3 (1942): 175-195.
- el-Ḳāḍī, 'Abdufettāḥ b. 'Abdulḡanī. *el-Ferā'idu'l-Ḥisān fī 'Addi Āyi'l-Ḳur'ān*. Medīne: Mektebetu'd-Dār, 1404.
- Kazan, Hilal. "1893 Yangını Sonrası Şam Emevi Camii Restorasyonu." *Mediterranean Journal of Humanities* 6/2 (2016): 333-341.

- Marx, Michael. "British Kütüphanesi'nde Bulunan Or. 2165 No'lu Elyazması Hakkında Tetkikler." *Kur'an'ı Anlama Yolunda*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, 271-286. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017.
- Marx, Michael. "Introduction to Transliteration System of *Corpus Coranicum*." Yayınlanmamış Çalışma.
- Marx, Michael. "Introduction." *Qur'ān Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7<sup>th</sup> – 10<sup>th</sup> Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur'āns*, ed. Andreas Kaplony ve Michael Marx, içinde 1-41. Leiden-Boston: Brill, [2019].
- Marx, Michael. "Qatar National Library: HC.MS.03168." Transliterasyon: Azam & Raheleh Shahpasand, *Manuscripta Coranica*, ed. Michael Marx, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/2/verse/221/manuscripts/1364/page/1r> (29.04.2022).
- Marx, Michael, Hadiya Gurtmann, Tobias J. Jocham ve Jens Sauer. "Berlin, Staatsbibliothek: Wetzstein II 1913 (Ahlwardt 305)." Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/163/page/64v> (29.04.2022).
- Marx, Michael (Tobias J. Jocham ile işbirliğiyle). "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 328 (a)." Transliterasyon: Elaheh Azam ve Rahele Shahpasand. *Manuscripta Coranica*. Ed. Michael Marx. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/13/page/39v> (29.04.2022).
- Marx, Michael (Tobias J. Jocham, Jens Sauer, Stefanie Franke, Sabrina Cimiotti, Salome Beridze ve Edin Mahmutovic ile işbirliğiyle). "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 330 (g)." *Manuscripta Coranica*. Ed. Michael Marx. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/31/page/59r> (29.04.2022).
- Marx, Michael (Tobias J. Jocham ve Jens Sauer ile işbirliğiyle). "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 331." Transliterasyon: Laura Hinrichsen. *Manuscripta Coranica*. Ed. Michael Marx. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/32/page/14r> (29.04.2022).
- Marx, Michael ve Jens Sauer. "Sanaa, Dār al-maḥṭūṭāt: DAM 01-25.1." Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/116/page/8v> (29.04.2022).
- Mingana, Alphonse ve Agnes Smith Lewis. *Leaves from Three Ancient Qur'āns Possibly Pre-Othmānic with a List of Their Variants*. Cambridge: Cambridge University Press, 1914.
- Moritz, Bernhard. *Arabic Palaeography: A Collection of Arabic Texts from the First Century of the Hidjra till the Year 1000*. Kahire 1905.
- Mürekkebin İzi: Yazma Eserler Seçkisi. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020.

- Nöldeke, Theodor, Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträßer ve Otto Pretzl, *The History of the Qur'ân*. Ed. ve çev. Wolfgang H. Behn. Leiden-Boston: Brill, 2013.
- Olszowy-Schlanger, Judith. "Cheap Books in Medieval Egypt: Rotuli from the Cairo Geniza." *Intellectual History of the Islamicate World* 4 (2016): 82-101.
- Onur, Enes Furkan. "Corpus Coranicum Projesi Dokümantasyon Bölümlerinin Analizi." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2022.
- Ory, Solange. "Un nouveau type de muşhaf: inventaire des corans en rouleaux de provenance damascaine, conservés à Istanbul." *Revue des Études Islamiques* 33 (1965/1966): 87-149.
- Ölçer, Nazan. "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 41:543-544.
- Puin, Gerd. "Methods of Research on Qur'anic Manuscripts: A Few Ideas." *Maşâhif Şan'â'*, içinde 9-17. Kuveyt: Dâru'l-Âşâri'l-İslâmiyye, 1985.
- Puin, Gerd. "Observations on Early Qur'ân Manuscripts in Şan'â'." *The Qur'an as Text*, ed. Stefan Wild, içinde 107-111. Leiden: Brill, 1996.
- Rambach, Arianna D'Ottone. "Early Qur'anic Scrolls and Their Links with the Christian Manuscript Tradition." [https://www.academia.edu/49167098/EARLY\\_QURANIC\\_SCROLLS\\_AND\\_THEIR\\_LINKS\\_WITH\\_THE\\_CHRISTIAN\\_MANUSCRIPT\\_TRADITION](https://www.academia.edu/49167098/EARLY_QURANIC_SCROLLS_AND_THEIR_LINKS_WITH_THE_CHRISTIAN_MANUSCRIPT_TRADITION) (29.04.2022).
- Rambach, Arianna D'Ottone. "An Unpublished Qur'anic Fragment from the Qubbat al-Khazna in the Syrian National Museum." [https://quranmss.com/2020/07/27/quran\\_fragment\\_qubbat\\_alkhaznah/#\\_ftn3](https://quranmss.com/2020/07/27/quran_fragment_qubbat_alkhaznah/#_ftn3) (05.11.2022).
- Rambach, Arianna D'Ottone, Konrad Hirschler ve Ronny Vollandt (ed.). *The Damascus Fragments: Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*. Beyrut: Orient-Institut Beirut, 2020.
- Revzan, Efim A. *Koran 'Usmana: Sankt-Peterburg, Katta-Langar, Bukhara, Tashkent*. St. Petersburg, 2004.
- Sadeghi, Behnam ve Mohsen Goudarzi, "Şan'â' 1 and the Origins of the Qur'ân." *Der Islam* 87 (2010): 1-129.
- Sourdel-Thomine, Janine ve Dominique Sourdel. "Nouveaux documents sur l'histoire religieuse et sociale de Damas au Moyen Âge." *Revue des Études Islamiques* 32 (1964): 1-25.
- Şahin, Seracettin. *Islamic Art: The Museum of Turkish and Islamic Arts*. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2019.
- ŞE 4141 Rulo, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Şam Evrakları Koleksiyonu.
- Tüzen, Adnan. "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi." *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri*, içinde 25-49. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.
- van Putten, Marijn. "Arabe 334a. A Vocalized Kufic Quran in a Non-canonical Hijazi Reading." *Journal of Islamic Manuscripts* 10 (2019): 327-375.
- Vollandt, Ronny. "Jakob Georg Christian Adler (1756-1834) and His Books." *Jewish Manuscript Cultures: New Perspectives*, ed. Irina Wandrey, içinde 275-306. Boston: De Gruyter, 2017.
- Yâzîcî, Tâlib. "Emeviyye Camii." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 11:108-109.